

Syfte och nytta med rättsvetenskapliga arbeten

Av professor PETER WAHLGREN

1. Vad är rättsvetenskap?

En framställning om rättsvetenskapliga arbetens syfte och nytta bör utgå från ett någorlunda tydligt redovisat antagande om vad som avses med rättsvetenskap. Uppgiften blir då genast komplicerad. Rättsvetenskapen som företeelse är mycket mångfacetterad och om man studerar verksamheten lite mer detaljerat kan de arbeten som presenterats under beteckningen rättsvetenskap ge ett splittrat intryck.

Vid sidan av de traditionella rättsdogmatiska och rättsutredande bidragen finns ett stort antal inriktningar och mer eller mindre etablerade skolor som producerar resultat av många slag. Några av dem är till stor del överspelade, medan andra fortfarande förefaller relativt livskraftiga och i varierande utsträckning utgör referenspunkter i den pågående debatten om rättsvetenskapens inriktning och natur. Bland dessa riktningar märks naturrättsläror och flera slag av religiösa regelsystem. Därtill finns en mångfald s.k. rättsrealistiska läror såsom amerikansk rättsrealism, regelskepticism, skandinavisk realism, och uppsalaskolan. Andra, s.k. positivistiska läror, sönderfaller i klassisk positivism, ideologisk positivism, sociologisk positivism, modifierad positivism, logisk positivism och begreppsjurisprudens. Till detta kan läggas teorier om principer och rättigheter, postmodernism, hermeneutik, topik, rättsociologiska (operationella respektive rättsgenetiska) teorier, rättsantropologi, Critical Legal Studies, analytisk rättsvetenskap, marxistisk rättsteori, postmarxism, utilitarism, intressejurisprudens, ren rättslära, mekanisk rättsvetenskap, experimentell rättsvetenskap, rättslogik, rättsekonomi, rättsinformatik, agentteorier och deontisk logik, jurimetri, rättspsykologi, systemteori, neorealism,¹ och nu senast terapeutisk juridik.² En historisk tillbakablick visar att det även är relevant att skilja mellan bl.a. den historiska skolan, frirättsskolan, kano-

¹ Se, för översikter och för vidare referenser, Bjarup, Jes & Dalberg-Larsen, Jørgen, *Retsbegreb, retsanvendelse og retsvidenskab*, Bogformidlingens forlag, Århus 1994, Harris, J. W., *Legal Philosophies*, 2 u., Butterworths, London, ... 1997, Hellner, Jan, *Metodproblem i rättsvetenskapen*, Jure, Stockholm 2001, Klami, Hannu Tapani, *Sanningen om rätten*, Iustus förlag, Uppsala 1990, McCoubrey, Hilaire & White, Nigel D., *Textbook on Jurisprudence*, Blackstone Press Limited, London 1993, Simmonds, Nigel E., *Juridiska principfrågor*, Norstedts juridik, Stockholm 1994, Strömholm, Stig, *Rätt, rättskällor och rättstillämpning*, 5 u., Norstedts juridik, Stockholm 1996 (Institutet för rättsvetenskaplig forskning CIX), Peczenik, Aleksander, *Vad är rätt?* Norstedts juridik, Stockholm 1995 (Institutet för rättsvetenskaplig forskning CLVI) och Wahlgren, Peter, *Automation of Legal Reasoning*, Kluwer, Deventer, ... 1992 (Computer Law Series 11).

² Diesen, Christian, *Terapeutisk juridik*, JT 2001–02, s. 15–33.

nisk rätt och pandektvetenskapen.³ Till beskrivningen av rättsvetenskap bör därtill fogas anmärkningen att rättssystemen, liksom många läror om rätten uppvisar avsevärda nationella (eller rättare jurisdiktionsrelaterade) särdrag. Bilden kompliceras ytterligare av att en stor del av rättsvetenskapen ytterst förefaller baserad på tolkningar av enskilda personers bidrag. Den allmänbildade rättsvetenskaparen bör med andra ord kunna sin *von Savigny, Hägerström, Kelsen, Hart, Dworkin* och *Rawls*.

En förteckning över rättsvetenskapliga yttringar kan utan tvekan göras längre. Avsikten här är emellertid inte att presentera någon fullständig uppräknig utan endast att illustrera att rättsvetenskapen som företeelse är problematisk att sammanfatta på ett enkelt sätt. Svårigheterna accentueras av att flera av de teorier eller läror som omnämns ovan i vissa delar framstår som oförenliga. Problematiskt är också att olika inriktningars företrädare inte bara argumenterar mot varandra, utan stundtals även gör anspråk på att sitta inne med den riktiga förklaringen rörande något visst rättsligt fenomen. Påtagligt är vidare att språkbruket i många avseenden är oenhetligt.

Uppgiften att hitta någon okontroversiell utgångspunkt för en framställning rörande rättsvetenskapens syfte och nytta underlättas inte speciellt mycket om analysen begränsas till rättsdogmatiska eller rättsutredande verksamheter. Eftersom antaganden om grundläggande förutsättningar skiljer sig åt mellan olika inriktningar kommer en beskrivning av gällande rätt, t.ex. rörande en civilrättslig eller en straffrättslig fråga, att se annorlunda ut beroende på om undersökningen baseras på rättspositivistiska eller rättsrealistiska antaganden. På samma sätt kommer resultaten att skilja sig åt om de metoder som används är präglade av landvinningar inom jurimetri, rättssociologi, rättslogik, eller om undersökningen genomförs med hjälp av "traditionell rättsdogmatisk metod".⁴ Till detta kommer att det är uppenbart att det inom åtskilliga rättsdiscipliner — t.ex. civilrätt, offentlig rätt, skatterätt — utvecklats skilda arbetssätt. Till en del förklaras detta av att underlaget, rättskällorna, av historiska skäl skiljer sig åt mellan olika områden, men det är också en naturlig följd av att sak- eller problemområden i olika hög grad påverkas av rättspolitiska överväganden, internationella förhållanden, etc. Tydligt är därtill att regelsystem kan reflektera olika utvecklingsstadier, bl.a. som en följd av att utvecklingen på de områden som är föremål för reglering varit mer eller mindre dramatisk, vilket kan ta sig uttryck i att ett rättsområdes systematik kan vara svår att överblicka p.g.a. att en stor mängd

³ Se t.ex. Anners, Erik, *Den europeiska rättens historia*, Norstedts, Stockholm 1983.

⁴ Se t.ex. Persson Österman, Roger, *Kontinuitetsprincipen i den svenska inkomstbeskattningen*, Juristförlaget, Stockholm 1997, s. 18. "För att beskriva gällande rätt använder jag vad som brukar kallas traditionell rättsdogmatisk metod. För att vinna kunskap om rättsreglernas innehåll använder jag i princip samma källor som domstolen, dvs. lag, förarbeten, praxis och doktrin." (fotnot utesluten).

detaljändringar varit nödvändiga att införa vid skilda tillfällen. Variationer i detta avseende påverkar i sin tur hur det rättsvetenskapliga arbetet efterfrågas och utförs.

Den bild av rättsvetenskapen som skisserats här kan tolkas på många sätt och vid en hastig betraktelse ligger det nära till hands att uppfatta situationen som nära nog kaotisk. Det är också möjligt att dra slutsatsen att rättsvetenskapen befinner sig i en identitetskris, vars ursprung går att spåra till det förra sekelskiftet och för vilken genombrottet för den logiska positivismen, kritiken från bl.a. uppsalaskolan och de moderna vetenskapsideal som växt fram under 1900-talet haft stor betydelse.⁵ Rättsvetenskapen utkämpar med detta synsätt en sedan länge pågående kamp för att finna sina former och motivera sin existens.

Utifrån detta perspektiv går det också att hävda att rättsvetenskapen uppvisat en negativ utveckling i det att uppsplittringen i allt fler inriktningar inte förefaller ha lett fram till några synbarliga resultat, utan tvärtom ökat risken för rättsvetenskapens marginalisering. Ett sådant kritiskt betraktelsesätt kan understödjas av påståendet att rättsvetenskapens praktiska betydelse, vid sidan av den centrala rättsdogmatiska produktionen, är relativt begränsad, och av iakttagelsen att den utveckling den juridiska metoden och det juridiska systemet trots allt uppvisar är resultat av effektivitetssträvanden, administrativa åtgärder och politiska överväganden, vars ursprung är allt annat än rättsvetenskapliga.

Slutsatsen att rättsvetenskapen är en papperstiger behöver dock inte stå oemotsagd. Den rättsvetenskapliga mångfalden kan också ses som ett uttryck för ett rikt och livskraftigt sökande. Rättsvetenskapen är ur detta perspektiv ett föredömligt exempel på en pluralistisk verksamhet, väl i takt med samhällsutvecklingen i stort och med en stor öppenhet för att pröva nya metoder och teorier, allteftersom kunskapen på andra områden utvecklas. För en sådan positiv tolkning talar vidare insikten att ett fungerande rättssystem alltid måste anpassas till det samhälle det skall verka i och att juridiken hela tiden utsätts för påverkan utifrån. Rättsvetenskapens mångfald är med andra ord inget annat än en spegelbild av det omgivande samhällets utveckling och behov.

Viktigt att framhålla i en sådan argumentation är naturligtvis även att juridiken berör alla sidor av samhället, och att den skall fungera för olika parter i ett i stort sett oändligt antal situationer. Att alla dessa funktioner skall kunna tillgodoses med någon enkel metodformel eller förklaras av något enstaka teori är inte sannolikt, och någon enhetlig eller ren rättslära är därför inte heller eftersträvansvärd. Rättsvetenskapen måste tvärtom, precis som alla andra vetenskaper, tillåtas

⁵ Se t.ex. Strömholm, a.a. s. 119 "Det är inte förvånande, att denna situation ger upphov till åtskilliga behjärtade, mer eller mindre framgångsrika försök att 'rädda' rättsvetenskapen..."

verka på olika plan och vara öppen för en kontinuerlig teori- och metodutveckling.⁶

Rättsvetenskapen är med detta synsätt genom sin bredd och mångfald väl rustad för nya utmaningar och den tillhandahåller, såväl för teori som för metodtillämpning, ett spännande forskningsfält med mycket stora potentialer. Det ringa praktiska inflytandet förklaras samtidigt av att rättsvetenskapens hitintills tillförts alltför små resurser, och att de mycket kraftfulla metoder och den kunskap som verksamheten faktiskt genererar ännu inte lyckats bryta igenom rättsväsendets administrativa och konservativt präglade strukturer.

2. Finns det ett syfte?

En rättvisande framställning av rättsvetenskapliga aktiviteter måste tveklöst göras mycket mer detaljerad. Beskrivningen av rättsvetenskapliga uttryck, respektive tolkningar av verksamhetens ställning och praktiska betydelse kan emellertid inte utvecklas vidare i detta sammanhang. Den skissartade bild som tonar fram av en mycket mångsidig företeelse är dock tillräckligt tydlig för att inleda en diskussion om rättsvetenskapens syfte. En första iakttagelse är därvidlag att rättsvetenskapens skiftande uttryck medför att frågan om syftet kan besvaras på många olika sätt. Det är också uppenbart att valet av synsätt i stor utsträckning kommer att påverka de slutsatser som kan dras. En diskussion om rättsvetenskapens syfte kan därför utgå från en översikt över några möjliga angreppssätt.

a) En första strategi för att lösa uppgiften kan vara att försöka fastställa ett syfte för varje, någorlunda avgränsbar rättsvetenskaplig inriktning. Analysen kan i enlighet med en sådan arbetsplan i tur och ordning fokusera på olika aktiviteter och eventuellt också inkludera en systematik över hur olika inriktningar förhåller sig till varandra. En fördel med ett sådant arbete är att det inte bara går att undersöka olika skolbildningars kännetecken, utan att det även är möjligt att ta hänsyn till bakomliggande historiska och praktiska förutsättningar för att bättre förstå respektive verksamhets syfte utifrån dess företrädares horisont. En svaghet med ett sådant upplägg är samtidigt att uppgiften blir alltför omfattande — att undersöka de enskilda syften som kan relateras till alla de rättsvetenskapliga riktningar som förtjänar uppmärksamhet är inte praktiskt genomförbart utan mycket stora resurser. En uppenbar risk är också att resultatet blir oöverskådligt eller fragmentariskt, och en annan svårighet är att arbetet förutsätter omfattande tolkningar av materialet.⁷

b) En annan infallsvinkel för att närma sig frågan om rättsvetenskapens syfte är att försöka identifiera en övergripande målsättning,

⁶ En övertygande argumentation för ett sådant öppet förhållningssätt är Wrangle, Pål, Om vetenskaplig autism och akademisk inskränkthet, JT 1993–94, s. 661–664.

⁷ Jfr Harris a.a. s. 5 som under rubriken "what is jurisprudence about" framhåller att det "would be impossible [to break up the subject according to a systematic plan] without prejudging crucial questions..."

som alla aktiviteter mer eller mindre medvetet kan antas sträva efter att uppfylla. Ett sådant synsätt kan t.ex. leda fram till antagandet att rättsvetenskapens uppgift är att producera gedigna rättsdogmatiska arbeten, eller att syftet är att utröna gällande rätt, och alla aktiviteter förutsätts därefter, direkt eller indirekt verka för att detta syfte skall tillgodoses.⁸ Fördelen med ett sådant perspektiv är att framställningen kan bli relativt enhetlig. Betydelsefullt är också att arbetet kommer att generera en tydlig måttstock som olika aktiviteter kan bedömas utifrån. Nackdelen med en analys som utgår från antagandet om ett enda syfte är naturligtvis att framställningen riskerar att bli alltför förenklad — något som emellertid kan undvikas genom att den övergripande målsättningen (t.ex. att tolka gällande rätt) kan brytas ner i delmål, eller antas förutsätta existensen av komponenter (t.ex. metod, rättssäkerhet, rättskällor, etik) som kan undersökas var för sig.⁹

c) Ett tredje, mer kontroversiellt sätt att närma sig uppgiften är att i och för sig acceptera att rättsvetenskapliga arbeten uppenbarligen har olika syften, men att samtidigt rangordna rättsvetenskapliga aktiviteter utifrån dess praktiska nytta, omedelbart iakttagbara resultat eller andra mer påtagliga aspekter, samt att koncentrera framställningen till att avse den rättsvetenskap och de syften man på något sätt vill prioritera. Ett sådant synsätt blir naturligt om man utgår från de intressenter eller aktörer som omedelbart har användning av rättsvetenskapliga arbeten. Det blir då möjligt att från de olika behov som dessa aktörer kan förväntas ha analysera de syften som rättsvetenskapen rimligen bör tillgodose.

I en sådan behovsorienterad undersökning blir det relativt tydligt att rättsvetenskapen traditionellt präglats av ett domarperspektiv och att den allt överskuggande huvuduppgiften varit att tillhandahålla kunskap om gällande rätt.¹⁰ Domarperspektivet är emellertid inte den enda möjliga utgångspunkten och om man studerar de rättsvetenskapliga uttrycken lite mer noggrant framskyntar också andra behov.

Advokater eller praktiserande jurister torde t.ex., vid sidan av vägledning rörande den gällande rätten, finna det önskvärt att rättsvetenskapen tillhandahåller kunskap som kan underlätta arbetet med att finna argument, respektive utveckla förmågan att övertyga. Klart är också att rättsvetenskapen intresserat sig för ett antal sådana partsrelaterade perspektiv.¹¹ Politikerns utgångspunkt, i sin tur, kan bl.a. vara

⁸ Se t.ex. Peczenik a.a. i förord, "Tolkning av gällande rätt är juridikens huvuduppgift."

⁹ Se t.ex. Peczenik a.a. passim.

¹⁰ Se t.ex. Hellner a.a. s. 22 "Rättsvetenskapsmannen använder enligt denna uppfattning i huvudsak samma metod som domstolarna, ehuru han skriver abstrakt och allmänt medan domstolarna avgör konkreta tvister."

¹¹ Tydligast i detta avseende är sannolikt det mycket långlivade intresset för retorik ("konsten att övertyga"). Se t.ex. Mellqvist, Mikael och Persson, Mikael (red.), *Retorik & Rätt*, Iustus förlag AB, Uppsala 1994, men se även, som ett exempel på en mer partsrelaterad beskrivning, Lindskog, Stefan, *Förhandlingsspelet*, Norstedts, Stockholm 1989.

att få tillgång till ett samhällsligt styrmedel som präglas av maximal effektivitet, och rättsvetenskapen kan i relation till ett sådant behov antas fylla sitt syfte om den kan presentera ett utbud av olika lagstiftningstekniska metoder som kan användas för att uppnå politiska mål.¹²

Utredaren som är satt att producera ett nytt lagförslag, å sin sida, kan antas vända sig till rättsvetenskapen med önskemål om rätthistoriska förklaringar, förslag på lösningar och konsekvensanalyser.¹³

Den enskilde medborgarens behov kan i detta sammanhang sannolikt beskrivas som tillgång till arbeten som befrämjar opartisk konfliktlösning, rättssäkerhet, förutsebarhet m.m.,¹⁴ och från ett övergripande, samhällsligt perspektiv kan man samtidigt argumentera för att rättsvetenskapen skall bidra till att upprätthålla balans mellan olika intressen, tillgodose behov av stabilitet, medbestämmande och liknande. Rättsvetenskapens uppgift kan i dessa sistnämnda avseenden vara att ge innehåll och auktoritet åt grundläggande rättighetsprinciper, demokrati m.m.¹⁵ och uppdelningen av olika behov kan naturligtvis göras än mer detaljerad, varefter analysen av olika syftemål också går att fördjupa.

Fördelen med en undersökning som utgår från olika behov är att framställningen kan bli översiktlig och lättförståelig. En analys av detta slag kan emellertid också bli missvisande i det att mer svårtillgängliga, kontroversiella eller ringa uppmärksammade aktiviteter inte kommer att behandlas överhuvudtaget, beroende på att de uppenbara behoven av sådana arbeten är svåra att identifiera. En annan nackdel som följer av att mer eller mindre medvetet prioritera vissa syften är också här att framställningen blir alltför förenklad.

På ett lite mer generellt plan kan emellertid olika gruppers behov vara en mycket användbar grund för en mer samlad framställning och inget synes hindra att man i ett mer ambitiöst arbete om rättsvetenskapens syfte använder identifierbara behov som utgångspunkt för systematisering.

d) Ytterligare ett sätt att studera rättsvetenskapliga syften är att försöka relatera de rättsvetenskapliga uttrycken till övergripande idéer eller intressen, för att så att säga bakvägen, genom analys av samhälle-

¹² "Lagarna skall inte betraktas med underdånig respekt. Lagarna är instrument för att få igenom politiska mål... Vi har inget alternativ till snabba och kortlivade lagar." Lidbom, Carl, Tal till pappersbruksarbetarnas kongress, SvD 79-06-13, citerad av Beyer, Claes, i JT 1990-91 s. 399.

¹³ Det är således inte ovanligt att forskarutbildade jurister deltar i, eller stundtals t.o.m. ges i uppdrag att leda lagstiftningsutredningar, oaktat att en sådan samverkan kanske var vanligare förr. Rättsvetenskapens mer aktiva roll i detta arbete tar sig naturligtvis också uttryck i att dess företrädare deltagit i hearings eller andra samrådsformer i samband med lagstiftningsutredningar. Se t.ex. Hellner a.a. s. 28.

¹⁴ Jfr t.ex. Strahl, Ivar, Makt och rätt, Bonniers, Stockholm 8 u., 1979, s. 123 "Att tillfredsställa rättsmedvetandet är också att tillfredsställa ett mänskligt behov".

¹⁵ Jfr t.ex. Strahl a.a., s. 125 [om rättsordningens och rättens uppgifter] "att skilja mellan människor i deras konflikter och att därigenom hålla fred" respektive "att organisera en samverkan mellan samhällsmedlemmarna för att uppnå resultat."

liga rörelser komma åt underliggande syften. Det är i ett sådant, rätts-historiskt och rättssociologiskt präglad perspektiv tydligt att rättsvetenskapen stundtals och i varierande grad begagnats för såväl politiska som ekonomiska syften. I ett lite längre tidsperspektiv är det också ostridigt att rättsvetenskapen många gånger använts för att legitimera rörelser av mer dubiöst slag. Klart är samtidigt att utilitarism och utveckling av demokratiska idéer varit en viktig drivkraft för många rättsvetenskapliga arbeten, och konflikter mellan olika synsätt har utan tvekan bidragit till omfattande ansträngningar för att förklara rättens sanna natur och legitimitet. Under långa perioder har onekligen förmågan att etablera olika maktstrukturer varit mycket central och det är inte förvånande att även rättsvetenskapen spelat en viktig roll i denna process.¹⁶

En fördel med en undersökning som utgår från samhällliga rörelser är att resultaten i vissa delar kan ha ett högt förklaringsvärde, men det måste också noteras att rättsvetenskapliga arbeten tar sig många uttryck. En framställning som baseras på utomrättsliga grunder kan därför bli kontroversiell, allteftersom åsikterna om rättsvetenskapens uppgifter och verkan bryter sig mot varandra. Studier av detta slag riskerar därför att bli relativt översiktliga vad avser den juridiska metoden och den materiella juridiken. Understrykas skall vidare att arbeten med denna inriktning vetter mot filosofi, idéhistoria och statskunskap, varför även en annan bakgrundkunskap och andra metoder för genomförande än de traditionellt rättsvetenskapliga arbetsätten kan behöva beaktas.

e) En lite annorlunda utgångspunkt för en diskussion om rättsvetenskapens syfte är att se om det går att urskilja olika syften på kort eller lång sikt.¹⁷ Fördelen med ett sådant synsätt är att många av de motsättningar och oförenligheter som komplicerar bilden av de rättsvetenskapliga aktiviteterna kan elimineras. Många inriktningar som vid en hastig blick framstår som oförenliga kan på lite längre sikt tänkas sträva mot samma mål.

Om man t.ex. i ett mer nutidsorienterat perspektiv accepterar att rättsvetenskapliga aktiviteter grovt sett kan indelas i rättsdogmatik, metodstudier och kunskapsteori är det antagligen *på kort sikt* relativt okontroversiellt att anta att

– *rättsdogmatikens* primära syfte är att utreda och systematisera gällande rätt, dvs. att genom en gedigen undersökning av rättskällemateria-

¹⁶ I detta sammanhang bör man naturligtvis också reflektera över om inte vetenskapsbeteckningen stundtals använts för att försöka legitimera en hel del tveksamma aktiviteter och, för att fullfölja den tankegången, man kan naturligtvis även ställa sig frågan om det inte är så att rättsliga aktiviteter endast undantagsvis har sådana kvaliteter att de förtjänar att betecknas som vetenskapliga. Se, för en diskussion och för vidare referenser, Hellner a.a. s. 31–55.

¹⁷ Jfr Hellner a.a. s. 88–98 om primära respektive ultimära mål.

let klarlägga rättsläget, lösa rättstillämpningsproblem och, eventuellt, ge anvisningar om en lämplig utveckling *de lege ferenda*.

– *metodutvecklarens* primära syfte är att utveckla den juridiska metoden, t.ex. att genom undersökningar av logik, lagtolkning eller kommunikationsprocesser verka för att domarens, advokatens eller lagstiftarens arbete kan effektiviseras och/eller kvalitativt förbättras.

– *kunskapsteoretikerns* primära syfte är att fördjupa förståelsen av rättens natur, t.ex. att genom rättsfilosofiska studier finna legitimitet, och grunder för den jurist som vill förankra ett visst beslut eller argumentera för en viss lösning.

Om därefter dessa syften betraktas i ett lite längre tidsperspektiv går det tveklöst att hävda att de på flera sätt sammanfaller, t.ex. genom att de alla bidrar till effektivitet genom att utveckla systematik och tillhandahålla metoder för att avgränsa problem, vare sig dessa är materiella, metodmässiga eller avser rättens ontologi. Samtliga aktiviteter kan därtill antas underlätta arbetet med att finna auktoritativa eller användbara lösningar genom att de gör det möjligt att relatera uppkomna problem till tidigare avhandlade frågeställningar — och detta oavsett om frågan rör materiell juridik, juridisk metod eller legitimitet. Tydligt är också att alla de nämnda rättsvetenskapliga uttrycken bidrar till en levande debatt och mångsidighet genom att artikulera och dokumentera argument som kan användas för och emot olika lösningar.

f) Frågan om rättsvetenskapens syfte kan naturligtvis också besvaras utifrån antaganden om att rättsvetenskapen har ett värde i sig. Utgångspunkten kan då vara att verksamheten tillgodoser vissa grundläggande behov, eller att rättsvetenskapen utvecklar sådan kunskap som alltid är betydelsefull att ha tillgång till i alla samhällen. En välgrundad synpunkt är t.ex. att rättsvetenskapen alltid syftar till att upprätthålla och utveckla kvalitet i de olika aktiviteter som berörs av verksamheten.

Andra exempel på mer allestädes närvarande syften är att förklara rätten respektive att lägga grund för beslutsfattande.¹⁸ Förklaringar rörande rätten kan då sökas genom anläggande av systematiska, historiska, rättspolitiska respektive rättssociologiska perspektiv, eller genom analys av begrepp såsom rättfärdighet och rättvisa,¹⁹ varvid val av metod kan styras av de för tillfället aktuella behoven.

Ytterligare några antaganden om rättsvetenskapens mer självständiga syfte är att den utgör ett oundgängligt medel för att balansera intressen mot varandra, att den skall bevara värdefulla traditioner, utveckla grundläggande principer, förankra konstitutiva fri- och rättig-

¹⁸ Hellner a.a. s. 35 "[R]ättsvetenskapen kännetecknas av att den strävar till förklaring [av rätten] och till att lägga en grund för beslutsfattande."

¹⁹ Hellner a.a. s. 38–55.

heter, tillhandahålla underlag för utbildning, bedriva forskning samt befrämja en kritisk och insiktsfull samhällsdebatt.

På ännu längre sikt är det rimligt att anta att frågan om rättsvetenskapens syfte sammanfaller med andra, allmänvetenskapliga syften, *att söka och producera kunskap*, respektive *underlätta medvetna val* och *bidra till möjligheterna att fatta rationella beslut*. Något som på rättens område kan innebära en strävan att öka människors kunskap, att bidra till ökad valfrihet, att underlätta utveckling, handel och kreativitet m.m. På ett samhälleligt plan handlar det sannolikt också om att tillhandahålla kunskap och mekanismer för fredlig samexistens mellan människor och ideologier, och i detta avseende finns en hel del, ofta livligt debatterade, utilitaristiska läror som tillhandahåller mål och anvisningar om maximering av samhällelig respektive individuell nytta.²⁰

Slutsatsen från denna genomgång är emellertid entydig — rättsvetenskapen har inte ett syfte. Rättsvetenskapliga aktiviteter reflekterar många syften, dessa varierar över tid, står ibland i motsatsförhållande till varandra, går inte alltid att beskriva i detalj och är stundtals helt implicita.

3. När är rättsvetenskapen nyttig?

Ur vetenskapsidkarens perspektiv är rättsvetenskapen nyttig om den verkar för det syfte denne förutsatt sig. Genomgången ovan av några möjliga sätt att identifiera syften visar då att frågan om nytta kan besvaras på många sätt, dvs. om den förutsatta uppgiften är att undersöka och systematisera rättsvetenskapliga forskningsinriktningar, så är resultatet nyttigt om det bidrar till att utveckla en sådan klassifikation, som eventuellt i sin tur kan användas för att identifiera underliggande syften eller andra samband (jfr 2 a ovan). Å andra sidan, om uppgiften är att i belysning av samhälleliga rörelser undersöka rättssystemet över tid, så är rättsvetenskapen nyttig i den mån den bidrar till att öka förståelsen av de processer som påverkar rättens utveckling (jfr 2 d ovan). Vidare, om resultatet av analysen är att de rättsvetenskapliga aktiviteterna på kort sikt förefaller ha tre syften (jfr 2 e ovan), så kan en sådan uppdelning i sin tur användas för att dra slutsatserna att

– den rättsdogmatiska verksamheten är nyttig i den mån den tillhandahåller gedigna undersökningar som klarlägger rättsläget, löser rättstillämpningsproblem och, eventuellt, ger anvisningar om en lämplig utveckling *de lege ferenda*.

– metodstudier är nyttiga i den mån de bidrar till att effektivisera och/eller kvalitativt förbättra t.ex. domarens, advokatens eller lagstiftarens arbete.

²⁰ Se, för en översikt och för vidare referenser, Reidhav, David, *Klassisk utilitarism*. I Negelius, Joakim (red.) *Rättsfilosofi*, Studentlitteratur, Lund 2001, s. 74–87. Jfr även Hellner a.a. s. 95–99 om ultimära mål.

– kunskapsteoretiska analyser är nyttiga i den mån de bidrar till att fördjupa förståelsen av rättens legitimitet, uppgift eller grund, t.ex. genom att introducera nya synsätt eller nya begrepp.

Till detta kan läggas, om man vill framhålla att rättsvetenskapen har ett självständigt syfte, som att verksamheten skall upprätthålla och utveckla vissa kvalitetskriterier (jfr 2 f ovan), så innebär detta att nyttiga rättsdogmatiska arbeten som produceras under beteckningen rättsvetenskap skall vara av ett mycket föredömlig slag vad avser bredd, djup och tekniskt utförande, och liknande krav kan naturligtvis ställas på rättsvetenskapliga metodstudier, förklaringar rörande rättens natur, etc.

Frågan om rättsvetenskapen är nyttig bör emellertid inte bara besvaras med hänsyn tagen till om verksamheten uppfyller de förutsatta syftena. Syfte och nytta är visserligen ett begreppspar som i många avseenden speglar två sidor av samma sak, men som visats ovan kan olika syften vara mer eller mindre oförenliga, och det kan även finnas många åsikter om vilka syften som bör prioriteras. Därtill påverkas naturligtvis nyttan om förutsättningarna av något skäl förändrats — om frågeställningarna som rättsvetenskapen intresserar sig för inte längre är aktuella för de tilltänkta intressenterna så är sannolikt inte heller rättsvetenskapen speciellt nyttig.

Om man vill diskutera rättsvetenskapens nytta lite mer nyanserat är det med andra ord önskvärt att försöka finna kompletterande synsätt — att endast se till om ett eller annat syfte tillgodoses blir alltför osäkert. Utgångspunkten för en fördjupad analys kan då vara att rättsvetenskapliga arbeten, såväl av traditionellt som nydanande slag, alltid kan relateras till ett underliggande antagande om någon form av *behov*. Av detta följer i sin tur att *behovsuppfyllelse* är något som i många situationer kan användas för att analysera en verksamhets eventuella nytta.

Viktigt att understryka är dock att inte heller behovsuppfyllelse, lika lite som en rangordning av syften, tillhandahåller någon slutgiltig metod för att bedöma nyttan av rättsvetenskapliga arbeten i det enskilda fallet. Som berörts tidigare (jfr 2 c ovan) är det lätt att identifiera behov av rättsvetenskaplig forskning som i varierande utsträckning kan sägas stå i motsatsförhållande till varandra. Klart är även att behoven kan vara av många olika slag men trots detta är det tydligt att det genom analys av behovsuppfyllelse går att inkludera också andra synsätt än dem som vetenskapsidkaren förutsatt sig att beakta. Rättsvetenskapliga arbeten kan på så vis relateras till lite mer allmänt hållna nyttobegrepp.

Avslutningsvis skall dock framhållas att de behov rättsvetenskapen kan åläggas att försöka tillgodose inte kan vara speciellt specifika. På ett generellt plan kan det tvärtom hävdas att rättsvetenskapen skall vara så allsidig som möjligt, och detta även om aktiviteterna inte synes

tillgodose några kortsiktiga behov överhuvudtaget. Ett rimligt antagande är nämligen att rättsvetenskapen endast är nyttig om den förmår bibehålla och utveckla sin mångsidighet — detta för att verksamheten måste ha en god anpassningsförmåga. Behovet av flexibilitet förklaras i sin tur av att kraven kontinuerligt omformuleras. En utblick över samhällets förändringstakt, den tekniska utvecklingen m.m., gör detta uppenbart, och dessa processer måste också återspeglas, såväl i rättsvetenskapen som i de sätt på vilka det juridiska arbetet utförs. På lite längre sikt är det samtidigt omöjligt att förutse vilka rättsvetenskapliga inriktningar som kommer att visa sig vara nyttigare än andra. Arbetet måste därför bedrivas på bredast möjliga front, inte bara för att många inriktningar kan dra nytta av varandra, utan även för att misslyckanden kan ge nyttiga erfarenheter genom att ytterligare felsatningar kan undvikas. För ett mycket expansivt angreppssätt talar också det faktum att det inte går att förutse var och hur vetenskapliga framsteg sker. Kreativitet och nyfikenhet måste därför alltid vara viktiga ledstjärnor.

Av allt detta följer att det rättsvetenskapliga arbetets inriktning måste tillåtas variera över tid — behoven kommer alltid att skifta och rättsvetenskapen måste även fortsättningsvis vara obunden av förutfattade meningar om syften och nytta. Förekomsten av motstridiga intressen och olika slags behov gör det samtidigt nödvändigt att hävda att verksamheten för att bibehålla sin trovärdighet måste vara fri från inblandning utifrån. Till detta kommer att rättsvetenskapen, liksom andra vetenskaper, i stor utsträckning måste få vara sin egen domare, och eftersom inte heller ändamålsenliga kvalitetskriterier går att förutse är även utveckling och anpassning av de normer utifrån vilka verksamheten skall bedömas en del av forskningsuppgiften. Det sistnämnda är naturligtvis också den enda rimliga slutsatsen av en analys av detta slag. Rättsvetenskapen är endast nyttig om den bevarar sin integritet.